

V глава

ПЛАМЕН УСТАНКА СЕ ПШРИ

НОВЕ НЕВОЉЕ И ПЛАНОВИ ГЕНЕРАЛА ШТАЛА

У другој половини августа команданту 714. немачке дивизије постало је јасно да је на територији која је била под контролом његове дивизије избио оружани устанак широких размера. Све до напада на немачки излетнички аутобус у Крћевцу, којом приликом је случајно већи број немачких официра избегао сигурну смрт, погибије официра у Бањи и паљења камиона у Жабарима, у непосредној близини његовог штаба, генерал Штал није могао да схвати да се неко усудио да озбиљно и организовано поведе рат против немачких окупационих трупа. Без обзира што му је капетан Конопацки подносио извештаје о партизанским акцијама, он је мислио да су то „остаци бандитизма" који су настали као последица брзог распадања југословенске војске. Веровао је да ће тај „бандитизам" сам по себи брзо ишчезнути и да због тога није потребно губити нерве. Али сада, када је био принуђен да направи биланс свог тромесечног деловања, дошао је до лоших закључака. План откупа мяса није био остварен, контрола производње пшенице потпуно је пропала, а тиме и извршење планиране реквизиције; контрола територије била је никаква. Он је морао да призна да има власт само у варошима у којима су се налазиле јединице његове дивизије, а да је веза између њих врло слаба и несигурна. Власт му је измакла из руку. Сада је са жалашћу морао да констатује да се на територији са око сто хшвада становника под његовом контролом налази једва нешто око четрдесет хиљада, али и то само формално. Та чињеница је генерала забрињавала. Осећао се немоћним да предузме нешто ефикасно да би изменио постојеће стање. Његова дивизија, распоређена на просторији од близу хиљаду и пет стотина квадратних километара, није представљала поуздану снагу. Схватио је да се његова јединица не налази на окупираној и умиреној територији, како се то војничким језиком каже, већ је на фронту, да ратује и да јој предстоје још већи сукоби.

Правила ратовања на оваквим фронтовима нису се изучавала на Берлинској академији и ПГтал их није познавао. Војни теоретичари од Вегеција преко Клаузевица, Жоминлја и Молткеа, па до Секта и Ајмансбергера, разматрали су скоро исте видове борбених дејстава: напад, одбрану и маневровање. Ове борбене радње биле су познате генералу у свим нијансама. Он је знао да непријатеља треба прво открити, одредити његове намере и јачину, па тек онда донети одлу-

ку за дејство. Непријатељ који је опседао његове гарнизоне био је неуловљив. Изненадно се појављивао и исто тако нестајао, али се његово присуство стално осећало. Штал је био храбар човек. Ратнички занат му није био непознат. Он је ратовао као потпоручник у првом светском рату под Верденом. Ратовао је и у Пољској.

Али сада, овде у Шумадији, није се сналазио, у његову душу је продро неки немир. Ноћи су му постале дуге. Слабо је спавао. Често бп устајао ноћу и кроз прозор гледао у помрчину. Пред његовом вилом била је постављена дупла стража. Војници са тешким падобранским машинкама стајали су као кипови на угловима зграде. Недалеко од виле била је стражарница где се налазила следећа смена. Тамо су постављена два митраљеза. Око Опленца, заштићеног минским пољима, иза жице кроз коју је била пропуштена електрична струја, на сваких три стотине метара налазило се митраљеско одељење од три војника у заседи. Овакве мере обезбеђења предузео је после једне узбудљиве ноћи када је група партизана са Дугалићем дозорила ватру из села Тополе по вилама на Опленцу. Куршуми су долазили са даљине од преко хиљаду метара, па су летели са смањеном брзином и зујали као јато стршљенова.

Дата је узбуна и цео 741. пук, који се налазио на Опленцу, развио се на његовим западним падинама. Отворена је ватра из целокупног наоружања. Готово целе ноћи трештали су митраљези. Повремено је отварана топовска и митраљеска ватра. Штал је лично изашао на осматрачницу са намером да осматра бојно поље. Командант пука се трудио да му покаже непријатељску линију коју је установио на основу светлуцања митрал>еских и пушчаних метака. Партизанске снаге имале су свега четири војника. Командант одреда их је лично упушћ да „царну" Немце и да им не дају да мирно спавају. Дугалић је извео ову акцију врло смишљено. На међусобном одстојању од око стопедесет до двеста метара, борци су се кретали путем и повремено отварали ватру. И пушкомитраљез је дејствовао мењајући често положај. Тако је изгледало да дејствује већи стрељачки строј. Партизани су демонстрирали овај препад око два сата, а онда су отишли у Липовац на спавање. где им се налазила чета. Али су зато Немци, заједно са Шталом, остали целу ноћ на положају. Од те ноћи око Опленца су биле сталне заседе. Штал је прећутно одобрио да заседе могу повремено да отварају ватру, а стражарима код своје виле наредио је да се непрекидно шетају на одређеној стази.

Штал више није крио стање од претпостављене команде. Написао је опширан извештај свом команданту. Генерал је за настало стање скидао одговорност са себе. Хтео је да поново скрене пажњу на свој. већ раније изложен план о потреби предузимања драстичних мера. Од команданта је тражио да му се пошаље попуна дивизије, да му се упути већи број камиона, нешто тенкова и артиљерије која недостаје по формацији. затим новац за организацију активне обавештајне службе и помоћ Гестапа на том плану. Штал је често истицао успех свог потерног одреда у јулској „операцији чишћења" у Лепеници против две чете Другог шумадијског одреда. Али тада је била сасвим друга ситуација — било је свега неколико партизанских чета, а и њихова активност је била много мања. Сада су и дању и ноћу трештали митраљези — баш као на правом фронту.

„Изволите примити на знање, уважени генерале, да се моја дивизија не налази на одмору већ на фронту и то на таквом фронту на коме је све помешано. Не зна се где је непријатељ а где је наша позадина у којој би се могли осећати сигурним. Ово неизвесно стање се мора што пре окончати и успоставити логична веза између одређених елемената.”

Тако је Штал завршио свој извештај. Али он се није задовољио само писањем извештаја. Од својих потчињених тражио је да му набаве литературу о борби са герилом. Капетан Вагнер му је донео Толстојев „Рат и мир” и „Прах и пепео” Жеромског. Генерал се кисело насмејао. Почео је да чита она поглавља књиге у којима се говорило о борби руских и шпанских герилаца.

Штал је лично предузео мере да се појача војно-обавештајна служба на овом подручју. Наредио је мајору Функеу да организује чешће слање јаких патролних одреда у околна села ради извиђања. Овим мерама Штал је желео да поврати пољуљани углед немачке војске, јер су сви извештаји говорили да се народ више не плаши немачких војника, већ да им пркоси, на сваком кораку чини пакости, на пијаци, у продавници, у кафани. Штал је желео да се народ плаши његових војника. Тражио је начин да то постигне. Истовремено је размишљао како би у овом крају код неких људи нашао јачи политички ослонац и како би евентуално организовао и неку сателитску војну формацију. Био је обавештен да је командант за Србију Данкелман прегледао опсежније мере на том плану и Штал је желео да у том погледу испољи иницијативу. Њега је забрињавало што Љотић у овом крају има тако мало присталица да не представљају никакву политичку снагу.

Генерала Штала су високо ценили у немачким војним круговима. Његовим извештајима је поклоњена озбиљна пажња. Немачки командант окупационих трупа у Србији обележио је на својој карти подручје Шталове дивизије црвеном оловком, а то је значило да га сматра зоном којој треба посветити особиту пажњу. Убрзо су предузете опсежне мере да се у овом подручју поправи стање. Шталу су упућена велика новчана средства и појачање у кадровима. У Аранђеловцу је долазио и шифр Гестапа за Србију мајор Карло Краус да око себе окупи аранђеловачке зеленаше са Илијом Михаиловићем на челу и да искористи њихове пословне утицаје за помоћ Недићевој влади која је била у формирању.

Специјалним војним обавештењем дато је до знања Шталу да ће у овај крај стићи Коста Пећанац, са једном групом четника, који треба да организује лојално четништво. Шталу је такође речено да не рачуна у скорије време са неком помоћи у људству и материјалу, јер би то ишло на штету главних фронтова, већ да мора првенствено да користи своје снаге и средства. Љотићеве добровољце и Недићеву војску која је била у формирању, а чије се одашаљане у овај крај предвиђало. Шталу је упућена специјална инструкција како да се опходи са Костом Пећанцем. У њој је стајало да „прослављен у прошлом рату вођа српских четника — Пећанац није био задовољан односом краљеве куће према њему. Тражио је много више него што су му дали па чак и више него што је и заслужио. Сарадњу са немачком оружаном силом радо је прихватио и на њега се може рачунати

као на искреног сарадника. те му омогућити већу слободу акције али га треба контролисати." Даље је стајало да је Пећанац врло сујетан, славољубив и формалиста, да често истиче да жели сарадњу на равноправној основи, као савезник, а не као вазал. Препоручивано је да све то треба имати у виду те у разговору с њим задовољити протоколне формалности. Наглашено је да војвода изнад свега воли новац и комфор, новац првенствено у злату, да се спорови с њим овим последњим могу врло лако решити. Немци су сматрали да су војничке и државничке способности Пећанца испод просека, па је препоручено да му се одреде и ненаметљиво сугерирају основне смернице деловања. Наглашено је да треба имати у виду популарност Пећанца у народу. Шегов долазак требало је политички припремити. Специјално организованом пропагандом протурити у народ да се према Шумадији креће војвода Пећанац са великом војском, али да се ништа не говори о карактеру те војске. То је требало да остане тајна све до доласка Пећанчевих четника. Оваквом пропагандном активносту првенствено је требало настојати да се народне масе одвоје од комуниста, да постану резервисане према њиховим акцијама и пропаганди, што би довело до његове брзе изолованости, а затим до уништења.¹⁰⁵

После ових инструкција и одобрења генерал Штал је одржао на Опленцу саветовање са командантима гарнизона и пренео им директиве. Нарочито је инсистирао на појачању обавештајне делатности. Што се тиче војних акција, Штал је дао директиву да се и даље појача само патролна извиђачка делатност, а војничке акције већих размера могу се изводити само по његовом наређењу. Штал је намеравао да у први борбени ред истури измеђарску војску удружене реакције и тако сачува своје јединице.

Капетан Вагнер предузео је опсежне мере за даљу реорганизацију и учвршћење своје обавештајне мреже. Следећи идеју свог шефа, генерала Штала, Вагнер је прогласио срез опленачки „зоном особите пажње“, а капетана Конопацког, команданта места и истовремено команданта среза, учинио одговорним и за организацију обавештајне службе. Он је заправо хтео да искористи постојеће везе Конопацког и његове информаторе. Ову Вагнерову замисао Штал је одобрио, па је Конопацки директно од генерала добио одређене инструкције и овлашћења. Преко своје „десне руке“ наредника Зоренца, тумача, Конопацки је сазнао да је у селу Винчи веома жива партизанска активност, да постоје некакве страже које не дозвољавају селацима да носе на пијацу намирнице, а да кроз село често пролазе партизанске чете. Зато је било од непроцењиве важности да у Винчи формира обавештајни пункт. Зоренцу је дао изричити задатак да се специјално посвети проблему Винче, нагласивши му да додељени новац не задржава за себе. Зоренц се трудио да озбиљно схвати упозорење свога шефа. Дао се на посао да би пронашао нове шпијуне.

¹⁰⁵ Оцена коју су Немци дали о Кости Пећанцу обавештајним каналима доспела је у штаб одреда. Ово је коришћено у разобличавању Пећанца и његове војске.

Лакићу из села Тополе дао је већу суму новца да би му овај преко својих рођака из Винче доставио неке податке. Конопацког је интересовало где су партизанска свратишта, шта се ради у Милићевој кући и где одседа штаб одреда. Подаци које је прибавио Лакић били су површни и Конопацки није био њима задовољан. Али Зоренц је преко Лакића ипак успео нешто да уради. Прикупио је податке о Миладину Миливојевићу из Винче и његовим склоностима. Миладин је и раније долазио у Тополу и Зоренд се за њега заинтересовао. Сада је сазнао да је Миладин велика шкртида, да је због тога убио свог јединог сина. Миладину је причињавало једино задовољство да се нађе у друштву „виђенијих“ људи из вароши. Зоренцу су били потребни овакви људи. Сматрао је да га може за мале паре успешно користити и уз то још и зарадити неку марку. Зоренц је организовао да се Миладин нађе неколико пута у друштву председника Јокића и неких других. Кафеџији Луки, који је такође радио за Зоренца, наредио је да Миладину даје бесплатно пиће па и ручак, ако жели. Тек после оваквих припрема Зоренц је извео Миладина пред Конопацког. Конопацки се није нарочито одушевио Миладином, али је сматрао да може да му користи. Понудио му је новац. Иако богат, Миладин је то похлепно прихватио. Десетак година раније, због неког малог весеља које је његов син приредио приликом поласка у војску у кафани и готрошио новац на певачице, Миладин се толико разјарио да је пуцао на јединца сина и задао му смртоносну рану. Потрошио је на десетине хиљада да би се спасао робије. Сада се за новац продао окупатору.

— Сад оволико — рекао је Конопацки. — Ако ми будеш достављао добре податке, добићеш још више. Овај посао биће обострано користан. Добијаћеш новац, а уз то се бориш против комуниста који су и твоји непријатељи. Ако би они дошли на власт, брзо би раскомадали твојих четрдесет хектара земље.

Миладин на политику није мислио. Зграбио је новац и без речи потписао обавезу да два пута недељно доноси обавештења и да их усмено саопштава једном кафеџији. Ово је тражио Конопацки, како би његов долазак у Тополу био што мање сумњив. Конопацки је нарочито упозорио на тајност Зоренца и Луку. Од тада се Миладин чешће виђао око школе у Винчи и крај Милићеве куће. Поред Миладина Зоренц је успео да веже за себе винчанског „клошара“, пијаницу Качаревића. За једне ципеле и неколико стотина динара овај беспосличар је потписао обавезу да ради за Немце. Конопацки и Зоренц су успели да заврбују своје достављаче и у другим селима. Старог свог агента и провокатора Огњановића задржали су у Пласковцу. У Липовицу су јаче активирали Љотићевог присталицу, попа, а у Брезовцу председника општине. Такође су имали по једног достављача у Жабарима, Трнави, Влачки и неким другим местима. На овај начин је Конопацки успео да на територији среза обнови и ојача раније разбијену обавештајну мрежу која је, када су партизани ликвидирали неколико шпијуна, била потпуно паралисана.^{1М}^В

^{1М} Поменути шпијуни су и раније коришћени као достављачи, али су се после ликвидације Васића и Врачарића пасивизирали.

Двадесет првог августа, у први сумрак, главном улицом Аранђеловца прошла је колона од педесетак шаролико одевених, до зуба наоружаних људи, са укрштеним реденицима преко груди. Напред је корачао кошчат човек у поодмаклим годинама, за главу виши и од свих оних за које се могло рећи да су високог раста. На њему је била антерија извезена гајтанима, која је на његовим повијеним плећима висила као крила старе орлуштине. Био је то четнички војвода Коста Пењанац са својим штабом и телесном гардом.

Неколико недеља раније у специјалном црном аутомобилу који је пратила група СС официра војвода је путовао из Ниша у Београд на преговоре са генералом Данкелманом.

Коста Пењанац се, заправо, састао са гестаповцем мајором Краусом још половином јула на Плочнику крај Ниша, на месту на коме су Срби 1386. године предвођени кнезом Лазаром извојевали сјајну победу над отоманским освајачима и натерали њиховог султана Мурата у бекство. На овом историјском месту, у јулу 1941, иронијом судбине, одиграо се један сраман чин у историји српског народа. Вођа некада слободарског четништва Коста Миловановић Пењанац срео се са крвопијом српског народа Краусом. Краус је обасуо комплиментима војводу и дивио се његовом „херојству“ из минулог рата. Сенилни војвода је био ганут. Загрлио је и пољубио гестаповца и прогласио га својим побратимом. Затим су измењали дарове. Краус је поклатио Пењанцу „парабелум“, а заузврат добио четнички амблем — симбол смрти, мртвачку главу са уквргеним костима. На Плочнику је трасиран пут четничке издаје. Све остало је дошло као логична последица.

Одлазак Пењанца у Београд чуван је у строгој тајности. Немци су Пењанцу и његовим четницима поклањали велику пажњу. Сматрали су их за своје савезнике у борби против партизана. Пењанац је Немцима требао да послужи као средство за неутралисање народних стремљења за слободом. Тако су у Београду вођени преговори о сарадњи. Пењанац је добио конкретан задатак: доћи у Шумадију на Букуљу и ставити под своју команду све устаничке снаге, затим ликвидирати „екстремисте“, а са осталима сарађивати према договору. Данкелман је поручио Пењанцу да ће му упутити свог специјалног изасланика са којим ће се договорити о плану дејства. За то време специјални агенти, које је слала немачка обавештајна служба, ширили су гласине о доласку „српског војводе са огромном војском“.

Пењанац се није случајно упутио са својим штабом на Букуљу. У непсхфедној близини Букуље је село Орашац, место које је у историји Србије забележено као једно од најзначајнијих, у коме је на једном сабору народних вођа донесена одлука о дизању првог српског народног устанка против вековног поробљивача. Пењанац је желео да баш овде, у близини овог знаменитог места, организује свој „историјски сабор“. Стари демагог је успостављао некакве своје „историјске корелације“. Поред тога, на Букуљу је тада са својим одредом логоровао генерал Љубо Новаковић, кога је Пењанац већ раније прихватио као команданта шумадијских четничких одреда. Новаковић је био

обавештен о доласку Пећанца и његових људи, па је организовао проширење логора, изграђене су нове колибе. Све је ово било познато и Немцима.

Пећанац се са својим блиским сарадницима сместио у планинској кући на Букуљи. О његовом доласку на Букуљу брзо се прочуло у целој околини. Причале су се разне приче о јачини његове војске и „силном наоружању“, о његовој „артиљерији“. Шпекуланти и пропали политичари из околине, који су се и овога пута уплашили да ће их претећи догађаји, похитали су му у посету.

Међу онима који су пријавили учешће на овом скупу било је и неколико истакнутих политичара, правих народних вођа и великих патриота као што су били адвокати Чеда Плећевић и Жика Костић, а затим и сељаци — угледни људи у овом крају — Војин Гајић и Живко Јовановић. Искрено желећи борбу против окупатора, они су хтели да се увере шта познати војвода из прошлог рата заправо намерава.

Окружно повереништво Комунистичке партије за округ Аранђеловац дознало је за припреме овог четничког збора, па је, у договору са штабом одреда, одлучено да се упути Мика Милосављевић да присуствује том скупу. Мики је постављен задатак да прати рад скупа, како би партијско руководство могло да заузме одговарајући став.

Генерал Новаковић, домаћин овог скупа, пре тога је два месеца „глуварио“ по Шумадији. Са својих седамдесет „делија“ и једном шармантном младом плавушом, коју су звали „госпоћица Нада“, ишао је од села до села, држао некакве шупље беседе, покушавајући да се спусти на ниво својих слушаалаца — сељака. Он је 26. јула обнародовао своју „наредбу број 2“ којом је „народу Шумадије дао до знања“ да је командант свих четничких одреда Србије, Пећанац, поставио њега за команданта четничких одреда Шумадије. У тој наредби Новаковић је именовао и војводе и дао им упутства о начину понашања. Деветог августа Новаковић је објавио нову наредбу (наредба бр. 9) на пуних пет страница.¹⁰⁷ У овој наредби генерал је регулисао поступке у вези са мобилизацијским припремама. Наредио је свим војводама да сачине спискове војних обвезника по општинама. Захтевао је да се унесу подаци о виду и роду војске у коме је обвезник служио кадровски рок, чин и године старости. Посебно је требало направити евиденцију наоружања у народу и остале војне опреме. Војводе су биле дужне да за свој одред предвиде потребан број мобилизацијских зборишта како би се на њима могли да прикупе обвезници за 5—6 часова од момента уручења позива. Предвидео је да се у свакој општини одреде позивари, а да сваки војвода стално држи код себе једног или двојицу четника који би имали задатак да позиварима уручују позиве када се нареди мобилизација. Као што се из наредбе види, Новаковић и његов штаб добро су познавали „Правила о извршењу мобилизације“ краљевске војске па су настојали да га примене у пракси. Они су се заправо играли мобилизације. То је само био један од многих блефова овог генерала.

¹⁰⁷ Оригинал ове наредбе чува се у Заводу за прикупљање и обраду докумената о развоју радничког покрета Србије, као докуменат бр. 1. 104.

У другој тачки своје наредбе Новаковић „регулише поступке“ према оружаним групама „које не припадају нашој четничкој организацији“. Комунисте дели на „умерене и разумне“, с којима треба успоставити „чврсту сарадњу у борби за ослобођење наше отаџбине“ и „екстремне“ које чине „недовршени ђаци, занатлије, шегрти и сеоске пропалице“. Овакве комунисте назива „бандом која руши пруге, спаљује општинске архиве, свргава председнике општина и на власт доводи своје другове“. Новаковић наређује да се ови комунисти „оне-могуће и спречи њихов терор“. Љотићевце назива „пеггоколонашима од којих се треба чувати, а њихову активност сузбијати“. Војводиљишком наређује да покуша успостављање сарадње са четницима Драже Михаиловића. Од војвода захтева да му сваки упути по једног или двојицу отреситих четника, курира, а да се јављају преко сина власника кафане „Победа“ у Аранђеловцу или преко Љубе Батрићевића из села Буковика.

У осталим тачкама он опомиње војводе: рудничког, сувоборског, космајског, колубарског, ллцпког, орашачког и посавског да га, у духу раније наредбе, редовно обавештавају о стању својих одреда (броју људи и наоружању), о броју „непокорљивих“ комуниста и другим појавама.

Наредба број 9. генерала Новаковића сама по себи говори о његовим мегаломанским амбицијама. Он је заправо имао свој тајни план да ојача четништво Шумадије до те мере да оно буде најјаче у Србији и да у Шумадији учврсти свој лични ауторитет, а затим да се ослободи „Пећанчевог туторства“. Што се Драже тиче, намера му је била да „пуковнички“ потчини себи силом оружја.

Али, „шумадијске четничке војводе“ нису од срца прихватиле Новаковића као претпостављеног старешину. Сматрали су га „дошљак-ком и зановеталом“, па су се оглушавали о његове наредбе. Они су га дочекивали домаћински — са овновима на ражњу и добром ракијом, слушали су његова хвалисања. Говорио им је како ће ускоро да добије од Енглеске авионе, тенкове, и топове, те да је неопходно што је могуће пре извршити попис ваздухопловаца и артиљеријераца. Причао је о свему и свачему и своја обећања заливао љутом ракијом. Селјаци су га гледали нетремице и гутали сваку његову реч. Војводе су се смешкале и сумњичаво вртеле главама. Сашаптавале су се међу собом: „Лаже чича, кладе ваља“ — био је њихов коментар.

Генерал Новаковић се радо прихватао да буде домаћин четничког скупа на Букуљи. Сматрао је да ће кроз техничке припреме скупа и прихват гостију његов углед порасти. Зато се својски трудио да све буде најбоље организовано.

Командант Првог шумадијског партизанског одреда желео је да ирати кретање генерала Новаковића, да зна његове намере и све што се догађа у „његовом табору“. Упутио му је Жику Радосављевића Пинтера, наочитог момка из Страгара, иначе резервног поднаредника и члана КПЈ, као свог обавештајца. Радосављевић се јавио у униформи са „пришивеним звездицама“, имао је пушку, опасач са ножем и фишвклијама. Овако нагиздан стао је пред генерала и одсечно рапортирао да жели да ступи у његов одред. Генерал га је пољубио три пута и назвао га синовцем.

Благојевић је од тада добијао свеже информације о свему што се догађало у генераловој околини.

Око 9 часова, 24. августа, на Букуљи се нашао на овом шареном скупу и Милосављевић, члан окружног руководства КП Југославије. Око планинске куће у којој су се налазили Пећанац и Новаковић било је постављено обезбеђење од три кордона четника. Кроз сваки кордон се могло проћи само ако би се показала специјална пропусница које су раније биле умножене и одаслате сваком учеснику. Мика је успео да дође до једне такве пропуснице, те је без тешкоћа прошао кроз четничке кордоне. Између четничких „војвода" и разних „угледних грађана" он се нашао усамљен.

Уводно излагање имао је војвода гочки који се понашао као друга личност, што је посебно погодило сујету генерала Новаковића. Уводно слово није успламсало срда четничких војвода, а још мање осталих. Говорник је причао о тешком историјском моменту „српског народа", а затим о „витешком" духу Срба који знају да се достојанствено понашају према окупатору. Говорио је затим о разним елементима (робијашима, пропалим ђацима, нерадницима) који „из личних интереса буне народ и наводе га на зло". О оружаног борби није било ни речи. Заправо, осуђивани су они који „руше државну имовлну" и нападају Немце. Уследила је и резолуција у сличном тону у којој се захтева да се све оружане формације у Шумадији одмах потчине Кости Пећанцу, а остале да се распусте и њехове старешине предају Немцима, да се прекине рушење „државних објеката" и остало. Чеда Плећевић, генерал Новаковић и још неки од присутних покушали су да изнесу своје ставове о садржају резолуције као „историјског документа", али је Пећанац спречио дискусију. Збор је завршен уз млак аплауз говорнику и организаторима.

Очигледно је било да је према Пећанчевом плану основни циљ овог скупа био ликвидација оружане борбе у целини, а посебно ликвидација партизанских одреда у Шумадији. Мика није успео да до краја прати овај збор. Агент Гестапоа Жика Бошњак препознао је Мику. Одмах је то саопштено четницима. Пећанчева „телесна гарда" дејствовала је енергично. Зграбили су Милосављевића, претресли га и пронашли код њега револвер и две бомбе. Довели су га пред војводу: „Господине војводо, ухватили смо комунистичког диверзанта који је хтео да вас убије" — рапортирао је старешина обезбеђења. Пећанац је пребледео, руке су му се јаче почеле да тресу.

Гледао је Мику и бомбе.

— Јеси ли ти комуниста?

— Јесам.

— Како си дошао овде?

— Нико ме није заустављао.

— Честитам. То је јуначки. Вредиш колико мојих десет четника.

Микин поступак је задивио, али и уплашио Пећанца.

— Јеси ли хтео да нас побијеш?

— Не, да сам имао ту намеру, већ бих је извршио.

Пећанац је пустио Мику. Рекао му је да пренесе поруку „комунистичким вођама" да што пре предају оружје како не би било „сувише касно".

На овом састанку дошло је до извесних неслагања између Пећанца и Новаковића. Нису се сложили око заједничког прогласа. Пећанац је сматрао да ће генерал временом „омекшати“. Он је у разговорима на Букуљи рекао да су комунисти непријатељи број један, да њих прво треба ликвидирати, а за то време сарађивати и са окупатором. Све војводе сем Новаковића биле су сложне у томе. Новаковић је предлагао да се расформирају комунистички одреди, али није био за сарадњу са окупатором. Сваки од њих задржао је своје мишљење.

Пећанац је велике наде полагао у своју ранију популарност. На Букуљи је стекао утисак да ће цела Шумадија и Србија стати уз њега. Сматрао је да ће његов утицај код Немаца бити толики да ће сви остали бити у сенци. Рачунао је да ће се и са Дражом обрачунати и подредити га својој вољи. Тада би био у ситуацији да може да уцењује Немце и југословенску избегличку владу. Остало је још да се са Немцима детаљно договори о предстојећим операцијама, јер је сматрао да му комунисти неће моћи да пружи неки озбиљнији отпор.

Одмах сутрадан по одржаном збору на Букуљи — који је Пећанац окарактерисао „великим догађајем у историји српског народа, који се може упоредити са првим српским устанком“ (Из Пећанчевог писма бану Дунавске бановине из августа 1941. године) његова „војска“ је сишла у Аранђеловац. Четници су пред сам мрак ушли у град у разређене две колоне које су се кретале главном улицом уз сам тротоар. Носили су пушке у рукама. На улицама нигде није било Немаца ни жандарма. Народ је са чуђењем посматрао четнике. Неки су се радовали, док су други, искуснији, сумњичаво вртили главом.

СПОРАЗУМ СА ГЕСТАПОВЦЕМ КРАУСОМ

Пећанац је одмах сутрадан поручио Немцима да је спреман да стугти са „представницима немачке команде“ у директне преговоре ради конкретизовања услова сарадње „по питањима од заједничког интереса“. У састав своје „делегације“ Пећанац је, поред осталих, укључио војводу гочког, попа Аџу, команданта орашачког одреда и свог синовца. Генерал Данкелман је одмах прихватио Пећанчеву понуду, и упутио му свог опуномоћеника мајора Крауса, иначе Пећанчевог старог познаника и побратима.¹⁰⁸

У зору 26. августа у дворишту виле „Карацић“ било се слегло око 200 четника и петнаест њихових војвода. На Букуљи су остале четири војводе које су одбиле да учествују у преговорима са Немцима. Трпезарија у помоћној згради виле била је припремљена као сала за вође*Ле „међународних преговора“. Дугачак дрвени сто био је прекривен зеленом чојом. Двориште виле, „Карацић“ било је опасно са три кордона четника. Пећанац се дуто умивао. Тринаестогодишњи гимназијалац из комшилука поливао му је из порцуланског бокала. Онда се војвода обрисао и обукао. Стигао је и послужавник са чашама наливеним

¹⁰⁸ Из саслушања есесовца Полде Фридриха пред комисијом ЈНА 17. марта 1946. године (док. бр. 16 367, Лрхив СУП-а) види се улога Крауса у овим преговорима.

препеченицом. Пећанац је подигао чашу, а следиле су га и остале војводе. Прекрстио се лагано и узвикнуо:

— У име Бога.

Војводе су одговориле у хору:

— Нека нам Господ помогне.

Око 10 часова, пред улазом у двориште виле зауставила су се немачка војна кола праћена тројицом мотоциклиста. Из кола је изашао високи, мршави мајор Краус. Његово издужено лице са опуштеним образима одавало је човека који није сасвим здрав. О куку му је лежерно висио валтер. За Краусом су изашла два подофицира са аутоматима на грудима. Кретали су се за мајором на неколико корака. Краус је поздравио фашистичким поздравом, Пећанац и његове војводе отпоздравили су уобичајеним поздравом јегословенске војске. Затим су се Пећанац и Краус руковали као стари познаници и сели за преговарачки сто. На једној страни се нашао Пећанац са својим војводама, а на другој сам мајор доктор Краус. Иза његових леђа стала су два подофицира са аутоматима. Био је ту још један немачки подофицир који је водио записник и служио као преводилац. Разговори су вођени на француском језику. Пећанац је желео да са својим савезницима разговара као „раван с равним“. Осећао се униженим што генерал Данкелман није сматрао за потребно да лично дође у Аранђеловац. Пећанац је тада изложио своје војно-политичке концепције које су се састојале у следећем:

— Почети одмах регрутовање добровољаца, првенствено из редова војних обвезника. Људство ће бити распоређено у чете и батаљоне. По формирању јединица извршиће се заклетва под четничком заставом. Као обележје носиће се на капи кокарда и завести обавезно пуштање брада.

— Одреди ће одмах предузети акције чишћења својих подручја од „комунистичких банди“. Поклате комунисте предати немачким властима. У случају отпора стрељати на лицу места. Четничке оружане групације Драже Михаиловића придобити и ставити под своју команду, а у случају одбијања сарадње, разоружати, и старешине привести Немцима.

— Акције већих размера изводиће се у тесном садејству са немачким оружаним снагама, по заједничком плану, и уз подршку њихове технике.

— Оружје и муницију одреди ће добијати од најближих немачких команди.

— Сва војна и цивилна власт на одређеном подручју ван немачких гарнизона припада војводи, све дажбине народа, предвиђене немачким наређењем, даваће се под контролом четника.

— Четници се обавезују да ће уништити све „побуњеничке формације“ у Србији, и то прво у Шумадији, а затим у крајевима који, према немачким захтевима, буду најактуелнији, да ће коловође побуне предати немачким властима, умирити народ и обезбедити Немцима несметано кретање и обављање њихових функција.

— Од Немаца се тражи да снабдевају четнике оружјем и муницијом, да им помогну у комплетирању остале опреме, да обезбеде

новчана средства за плаћање војске, да поштују аутономију четничке власти и да не улазе у села без претходног најављивања четничким властима.

Пећанац је пројекат уговора формулисао у девет тачака.

Краус је слушао текст предлога уговора. Неке формулације му се нису свиђале. Почела је дискусија о надлежности цивилне власти. Цивилна власт требало је да убудуће припада Недићевим органима и Немци нису желели да љуте свог вазала. Ранија Аћимовићева власт није се осећала. Од администрације владе „народног спаса“ очекивало се више. Дуго се дискутовало, али се сагласност није постигла због чега је конференција привремено прекинута. Довитљиви Краус је нашао на крају компромис. Усаглашено је да ће будућа „српска влада народног спаса“ са Миланом Недићем на челу имати све ингеренције једне „легитимне“ владе самим тим што ће имати војску и полицију, а Пећанчеви четници као „самостална и независна војна организација“ контролисаће рад органа власти новоформиране владе. Са правног становишта такво стање је било неодрживо. Краус је настојао да умири свог „побратима“ и задовољи његову сујету.

Друго питање, око кога су се спорили, односило се на наоружање. Немци су захтевали да им четничке војводе доставе спискове добровољаца који желе да ступе у одред. Ови спискове се региструју код немачке среске команде, и тек се тада одваја потребно наоружање које се дели у присуству немачких официра. Са оружјем се задужује сваки четник који даје немачким властима писмену обавезу да га неће употребити против немачке војске, и да ће га чувати. Пећанац се противио тим немачким захтевима. Осећао је да Немци немају поверења у њега и његове војводе и да желе да га контролишу. Изјавио је да се тим поступком омаловажавају четничке војводе. Немци нису давали значај Пећанчевој примедби.

Није ишло глатко ни када су се разматрале плате. Пећанац и његове војводе инсистирале су да им се доделе велике плате, а Немци су били доста шкрти.

На крају, после вишечасовног већања, споразум је постигнут по свим раније изложеним тачкама са уношењем немачких примедби. Краус је инсистирао у више наврата да је од свега најважније да се што пре предузме енергично уништавање комуниста, што су четници и прихватили. Војводе су сматрале да је њихова дужност да „истребе у Шумадији комунизам, јер то од њих траже нација и историја.“

Преговори у Аранђеловцу значили су почетак организоване, отворене и активне сарадње четника Косте Пећанца са окупатором. Његове војводе су кренуле у своје крајеве са овлашћењем да прикупљају добровољце, спроводе мобилизацију и формирају четничке одреде. Сви су имали јединствен задатак — уништење комуниста и стварање окупатору повољних услова за спровођење његових планова. Некада прославлено четништво сурвало се у благо издаје.^{и.№}

После потписивања споразума с Краусом, Пећанац се појављивао у друштву Немаца на јавним скуповима. Тако, на пример, 30. августа појавио се у Тополи на челу једне четничке поворке. С њим су били и два немачка официра. Четници су узвикивали антикомунистичке паролe, али су викали „живео краљ“ и „живео српски народ“ и тако стварали забуну. Делили су летке у којима се говорило о четницима као „спасоцима српства“.

Мајор Краус се задржао краће време у Аранђеловцу, ради сређивања тамошњих прилика. Командант места у Аранђеловцу, Хуго, као немачки обавештајца, живео је у овом месту пре рата дуже време. Био је власник фабрике боја и имао је широко развијене пословне везе са људима у граду. Али, сада, Хуго се није довољно сналазио и Гестапо није био задовољан његовим радом. Отуда је Краус послове организације обавештајне, а кроз то и контраобавештајне службе у Аранђеловцу узео у своје руке.

Краус је преко Илије Михаиловића, Таска Думовића и Жике Бошњака као гестаповског „оперативца“ успео да активира и обнови агентурну мрежу која до тада није била нарочито активна. У томе му је помогао и Љотићев експонат, адвокат Аца Лазаревић, будући командант једног од Љотићевих добровољачких одреда, који се тих дана налазио у Аранђеловцу ради врбовања људи за свој будући одред.

Краус је успео да учини нешто више него Шталов обавештајца Вагнер. Он је припремио своја два опробана агента, које је успео да убаци у одред. Један од њих био је Милошевић кога су звали Даде. То је био изразити тип сељачког ђилкоша, продоран и сналажлив. На то је Краус и рачунао кад га је врбовао и није се варао. Даде је пристао да за новац шаље Немцима извештаје и са таквим задацима је кренуо у одред. Трећа чета га је примила без много провера. Неки су га познавали, али су сматрали да ће од њега ипак „нешто моћи да буде“. Други је био фолксдојчер, ђак. Звали су га Ђорђе, што му није било право име. Краус га је послао из Београда.

Капетан Конопацки је сада нарочиту пажњу обратио на мајора Милованчевића из Крћевца. После споразума са Пећанцем Немци су интензивно настојали да створе снажан опленачки четнички одред чији је војвода био Милованчевић. Милованчевића су такође намеравали да искористе као политичког агитатора који ће објашњавати народу улогу Недићеве владе, а и као поборника чвршће сарадње између Нелићевих и Пећанчевих снага на овом подручју. Једне вечери генерал Штал лично је позвао Милованчевића на интимну вечеру, што је за мајора представљало изванредну почаст. Али те вечери, мајор је добио конкретан задатак. Штал је одмерено говорио:

— Мајоре, заповедник немачке оружане силе на територији Србије одлучио је да у најкраћем року ликвидира комунистичке банде по Србији. Ми смо до сада показивали великодушност и витештво које карактерише немачког војника. Али, деловање комуниста је прешло дозвољене границе. Ми овоме морамо стати на пут силом оружја. У таквом обрачуну страдају и невини. Да би невиних мање страдало, потребно је да ви, српски официри, који сте на време схватили дух новог времена, кренете у активну борбу против комунизма, да за собом поведете свој народ и да га одвојите од комуниста. Тим путем је кренуо и генерал Недић. Треба му помоћи да поведе за собом цео српски народ.

После ове генералове речи, коју је мајор врло пажљиво саслушао, следило је конкретно упутство: одмах кренути по селима, организовати зборове и позивати људе да подрже Недића и Пећанца у борби

против комуниста, састављати спискове људи који желе да ступе у оружане одреде.

Са овим упутствима Милованчевећ је убрзо кренуо на зборове. Прво се појавио у селу Тополи и свом Крћевцу, затим у Жабарима и неким другим местима. Њега су обезбеђивали жандарми из Тополе које је обично предводио лично капетан Кордић.

Тако је последњих дана августа, непосредно пред прокламовање Недићевог кабинета, на територији где је дејствовао Први шумадијски одред непријатељ покушао да окупи сву реакцију и да заједно с њом крене у напад на партизанске чете.

ШТАБ ПРВОГ ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА ФОРМИРА БАТАЉОНЕ

Штаб Првог шумадијског одреда и Окружно повереништво Партије предузмале су опсежне припреме како би непријатељу нанели још јаче ударе. Двадесет шестог августа одржан је у Брезовцу заједнички састанак игаба одреда и Окружног повереништва. На састанку је разматрана општа политичка ситуација у свету и у земљи, а посебно је анализирана војно-политичка ситуација у овом делу Шумадије. Командант одреда се критички осврнуо на до сада изведене акције. Закључено је да су све углавном добро изведене, а да су поједини пропусти, нарочито онај у Крћевцу, резултат недовољне опрезности и брига за чување наоружања. Донесен је закључак да се предузму одговарајуће мере ради учвршћења дисциплине и јачања борбене готовости. Наглашена је потреба вођења рачуна о спољњем изгледу борада, редовном шишању и бријању и о могућности да се обезбеде једнообразне капе. Указано је на потребу да се прошири делатност сарадника са терена. Од полуилегалних окупљача војне опреме и поверљивих људи који су се бавили обавештајним радом требало је створити легалне органе народне власти. Решено је да се на терену образују магацики у које би се прикупљала војна опрема, одећа, обућа, наоружање и неки прехранбени артикли.

Најважнија тачка дневног реда на овом састанку био је предлог команданта одреда о формирању батаљона. У образложењу предлога командант је истакао да постоје сви услови за велико проишрење оружаног устанка, а да су чете већ толико јаке да су постале гломазне и непогодне за маневрисање, те би их било потребно делити. Чете су у августу бројале 30—50 људи. Прилив бораца из дана у дан постајао је већи. Истакнуто је да је потребно на време створити штабове који би били у стању да прихвате ново људство, да га обуче и самостално одлучују. Овај предлог је прихваћен. У то време одред је имао око 240 бораца са 210 пушака, девет пушкомитраљеза, два аутомата, 120 бамби, 10 000 метака, и 40 револвера.¹⁰⁹³ Одлучено је да се од постојеће четине чете формира девет чета, распоређених у три батаљона (Први, Други и Трећи). На овом састанку одређено је руководство јединица,

¹⁰⁹³ Према извештају штаба 1. шумадијског одреда од 3. септембра 1941. године; копија документа се чува у Институту за изучавање радничког покрета у Београду (рег. бр. 1810/IV), 4—1/41).

закључно са четама.^{1.0} Такође су одређене основне зоне дејства за сваки батаљон. Првом батаљону је додељен источни део одредског подручја, територија бившег опленачког среза са основном оријентацијом дејства на интернационалном путу између Тополе и Крагујевца. Другом баталлну северозападна зона; његово дејство требало је оријентисати према Лазаревцу и колубарским рудницама. Трећи батаљон имао је задатак да усмери своја главна дејства на комуникацијама Топола — Рудник — и Топола — Аранђеловац. Предвиђена је да се 7. чета формира искључиво од омладинаца. Објекти дејства ове чете били су комуникација и железничка пруга Аранђеловац — Младеновац. Поред тога 7. чета требало је да развије политичко-пропагандну делатност на терену, организује зборове на којима ће иступати чланови штаба одреда и обезбеђује одржавање зборава.

Командант је предложио да се формирању батаљона да свечани карактер, да се окупи на једном месту цео одред, или већина бораца и да се пред стројем прочита наредба штаба одреда о именовању нових руководилаца јединица. Овај предлог је усвојен.

На основу анализе морално-политичког стања у појединим четама, а посебно анализе руководећег кадра, заменик комесара одреда Душан Пегровић Шане предложио је да се изврши извесно померање (метаифае) људства и то не само борачког већ и руководећег састава.

Као разлог за то он је навео неке појаве фамиљјарности, понегде нетрпељивости између појединих бораца. Овај предлог је, такође, усвојен.

На крају је поново разматрано питање о коме се раније расправљало — формирање народноослободилачких одбора. Чланови окружног партијског повереништва изражавали су бојазан од пренагљених одлука. Они су заступали став да чланови одбора Народноослободилачког фронта и даље не треба да се експонирају јавно, јер би то мо-

^{1.0} За команданта 1. батаљона Душан Дугалић, пушкомитраљезад 4. чете, а за комесара Дача Станковић, комесар 2. чете; за команданта 2. батаљона — Раца Терзић, командир вода 1. чете, а за комесара Ото Леви, комесар 3. чете; за команданта 3. батаљона Живадин Миловановић, сељак из Трешњеглице, командир 3. чете, а за комесара Трифун Петровић Макса, комесар 1. чете.

Руководство чета: 1. чета — командир Драгослав Мартиновић Миша, радник из Шопића; комесар — Душан Вукотић Уча, учитељ из Бара (Црна Гора); 2. чета — командир Првослав Малишић Пилот, ваздухопловни подофицир из Чумића; комесар — Миладин Јовичић, студент права, из Жабара; 3. чета — командир Лазар Борђошки Лала порески чиновник, из Сремских Карловаца; комесар — Живко Томић студент филозофије, из Доње Шаторње; 4. чета — командир — Лазар Грубор, радник из Брајковца (пореклом Босанац из Бастаса); комесар — Сима Бенвенисти, студент технике из Београда; 5. чете — командир Радоје Маричић, банкарски чиновник, из Ропочева; комесар — Велимир Геросимовић Веља, земљорадник, из Даросаве (Партизани). Он је истовремено био и заменик комесара 2. баталјона; 6. чете — командир — Дејан Лукић, бравар, из Вреоца; комесар — Војислав Савић, учитељ, из Боговађе; 7. чета — командир — Никола Филиповић Благојче, радник из Опузена; комесар Миодраг — Миле Новаковић, металски радник из Блазнаве; 8. чета — командир Верољуб Лукић Чаробњак, ваздухопловни подофицир из Божурње; комесар — Миодраг Новаковић Миле, бравар из Блазнаве; 9. чета — командир Ђорђе Ђурић Шарац, радник из Горње Трешњевице; комесар Слободан Берберски Лала, студент права из Зрењанина. Све старешине ранга команданта и комесара баталјона као и командири и комесари чета били су чланови КПЈ са изузетком двојице — Верољуба Лукића Чаробњака и Дејана Лукића.

гло да угрози њихову личну егзистенцију. Међутим, чланови штаба одреда су захтевали да у сваком селу постоји легализовани представник „фронта ослобођења“, односно лице које јавно сарађује са одредом. Благојевић је сматрао да је ово неопходно ради ефикаснијег снабдевања јединица храном и другим потребама. Заузет је став да се на одређеним местима образују магашши за прикупљање и чување војне опреме и да руководиоци тих магацина не треба да се крију. Прихваћен је предлог да овим магацинима треба да рукују командири сеоског стража. Константовано је такође да су сеоске страже у местима где су већ биле оформљене оправдале своје постојање

Двадесет седмог августа у дворишту основне школе у Маслошеву окупио се већи део одреда.¹¹¹ У школском дворишту било је врло весело. Борци су се забављали разним играма и песмом. Негде пред подне одред је постројен по четатама.

У дворишту школе било се окупило много света из Маслошева и околних села. Комесар одреда и његов заменик предвидели су да овај свечани чин буде обележен народним збором. Заменик комесара одреда, Шаке, одржао је кратак ватрени, њему својствен говор. Символично је представио борбе на Источном фронту — нацисте као разјарену звер која напада, Совјете као браћу које фашистичку зверку ударају по зубима. Селаци су ово сликовито поређење раз-мел-ли и поздравили говорника срдчним аплаузом.

Весело расположење партизана и народа помучено је вешћу да је из групе бораца одабраних из 1. и 3. чете да уђу у састав 1. батаљона погинуо одважни борац, Миодраг Симуновић из Брајковца и то случајно. У селу Трудељу, припремајући се за ручак, један од бораца неопрезно је повукао обарач на пушци са скраћеном цеву пронађеној у селу и погодио свога друга у етомак. Рана проузрокована „кратежом“ са малог одстојања била је смртоносна. Упућен је коњском запрегом у болницу одреда али је на путу умро.

Комесар одреда је прочитао наредбу о формирању батаљона. Новоформирани иггави и команде чета иступали су из строја. Дугалић је свој пушкомитраљез предао помоћнику Миловану Живановићу, шеснаестогодишњем гимназијалцу, коме су очи блистале од узбуђења. У њима се читала и одлучност. Пушкомитраљез је прешао у сигурне руке.

Извршена је подела бораца по четатама. Прво је комплет-грана Седма омладинска чета, у њу су одређени најмлађи борци из одреда.

На завршетку свечаног дела скупа говорио је командир одреда Милан Благојевић. Рекао је да прелазак на батаљонску формацију представља нови квалитет у руковођењу и командовању одредом. С обзиром да борбена дејства из дана у дан добијају све шире размере и

¹¹¹ Неопходно је посебно истаћи чињеницу да је 1. шумадијски одред међу првима у Југославији прешао на батаљонску формацију. Врховни штаб је на саветовању у Столицима, дао директиву да сви партизански одреди где за то постоје неопходни услови приступе формирању батаљона. Остали одреди су ишли на формирање већег броја самосталних чета. На збору у Маслошеву биле су присутне 2. и 4. чета и 20 бораца из 1. и 3. чете. Овом приликом су формирани 1. батаљон и 7. чета 3. батаљона и штаб 2. батаљона, а чете овог батаљона су комплетиране нешто касније.

да одред дејствује на великом простору, команде батаљона моћи ће по потреби да самостално планирају акције, што ће оистем командовања учинити еластичнијим и ефикаснијим.

— Непријатељ ће ускоро осетити снагу наших батаљона — завршио је командант.

После обилног ручка који је спремио народ Маслошева, штаб одреда одржао је састанак са новоформиранш штабовима батаљона. Комесар одреда их је упознао са закључцима састанка Окружног повереништва, а затим су уследиле још неке директиве. Штабовима је сада дата већа слобода дејстава него што су раније имале команде чета. Команданти батаљона могли су се директно ослањати на сараднике на терену и на оанову њихавих података усклађивати своја дејства. Штабу одреда требало је слати писмене извештаје.

Било је запажено деловање неких „дивл>их“ група на терени које су самостално врш>але често се представљајући као припадници одреда. Била је свима већ позната „Чаругина“ дружина која је оперисала по селима између Космаја и Букуље. Око Наталинаца неко наоружано лице скупл>ало је војничку опрему од људи па је још и новац тражило, а око Шаторње је било разбојништва. Штабовима батаљона је наређено да овакве групе ликвидирају.

Дугалић је одлучно закорачио испред својих чета у правцу Овсишта. Убрзо се његово име прочуло широм Шумадије.

ДУГАЛИЋ И ВОЈВОДА ОПЛЕНАЧКИ

Први батаљон ј^ 29. августа залогоровао више села Горовича. Кзмера Дугалића била је да нападне Наталинце, разоружа жандармеријску станицу која је била обновљена и појачана и да спали општинску архиву. Упутио је у Наталинце двојицу извиђача да утврде колико жандарма има у станици, како су наоружани и да ли ће пружити отпор. Али, један догађај је одложио ову акцију за неколико дана. Из штаба одреда стигло је обавештење да је у јутарњим часовима 29. августа објављен путем радија декрет о образовању „српске владе народног спаса“ на челу са армијским генералом Миланом Недићем. У информацији је речено да Радио-Београд често понавља поруку „оца Србије“. Комесар одреда је препоручио комесару батаљона да слуша Недићеве поруке преко радија како би лакше могао да тумачи ту новонасталу ситуацију и објасни народу намеру окупатора. Комесар батаљона Дача Станковић, са још једним комесаром чете, отишао је у село Горович и чуо поруку Милана Недића. Његов храпави глас је одјекивао: „Срби и Српкиње, браћо и сестре! У овим тешким данима искушења, ја, армијски ђенерал, син Шумадије, ваш отац и брат, решио сам да примим на своја старачка плећа тешку одговорност пред богом и историјом ...“

Србија је тако тога дана у 6 сати и 41 минут добила „свог оца“ у лицу армијског генерала Милана Недића пореклом из, у историји познатог, шумадијског села Орашца, где је у фебруару 1804. дигнут први српски устанак против отоманског тлачења.¹¹²

Окружно поверенство није сматрало да је проглас о формирању Недићеве владе безначајан догађај. У договору са штабом одреда одлучило је да се по селима одрже зборови на којима би говорили чланови Окружног повереништва и политички руководиоци из одреда. Требало је објаснити народу карактер Недићеве владе и прави лик овог издајника. Свим батаљонима је било наређено да организују овакве зборове. Чете су неколико дана ишле по селима, певале борбене револуционарне песме и одржавале зборове.

План о припреми народа да прихвати владу Милана Недића био је разрађен у штабу цивилног комесара за Србију Турнера, одобрио га је командант окупационих трупа Данкелман и достављен је командама дивизија и крајскомандантурама знатно раније од објављивања самог „декрета“ о саставу владе. Објављењем декрета покренуте су локалне пропагандне снаге да би у самом почетку објасниле народу „великодушност окупатора“, који, ето, после нешто више од 130 дана окупације даје Србији „владу и аутономију“. Командант места у Тополи Конопацки ангажовао је за ово мајора Милованчевића, Пећанчевог „војводу опленачког“ кога су Конопацки, мајор Функе, па и сам генерал Штал често позивали код себе, чашћавали га и ласкали му. Сујетном мајору је то годило. За први већи мајоров наступ изабрани су Наталинци, који су, по неким подацима којима је располагала полиција у Тополи, по броју комуниста били на првом месту у срезу.¹¹³ Конопацки је зато и решио да „змију туче у главу“, како је имао обичај да каже. За обезбеђење мајора, и у циљу придавања већег значаја његовом наступу, у Наталинце је кренуло из Тополе 12 жандарма које је предводио капетан Кордић лично.

О овом плану Конопацког био је обавештен штаб одреда. Дугалићу је било наређено да са батаљоном нападне жандарме, да ухвати мајора на збору и да обезбеди збор на коме ће говорити један члан Окружног повереништва.

Деветог септембра, око 11 часова, пред зградом општине у Наталинцима скупио се велики број људи. По наређењу жандарма збор је сазвао председник општине. Милованчевић је почео да говори. Рекао

¹¹² Тих дана је у „Билтену“ Главног штаба НОПОЈ објављен чланак друга Тита у коме се поводом овог догађаја, између осталог каже: „Двадесет деветог августа, након дугих и тешких порођајних болова, генерал фон Данкелман, врховни заповедник њемачких фашистичких банди у Србији, родио је једно мало шугаво недоношче коме је, по Хитлеровој вољи, дао име — влада.“ И даље Тито каже: „Тресла се гора — родио се миш.“ (Тито. *Војна дела*, књига 1, стр. 50, ВИЗ 1978В)

¹¹³ Одмах после формирања КПЈ Наталинци су имали најјачу партијску организацију у јасеничком крају, па се код полиције створило убеђење о Наталинцима као „комунистичком леглу“. У ствари, полиција је све напредне људе из околине Наталинаца убрајала у комунисте и рачунала да они заједно чине једну организацију.

је да формирање владе „српског спаса“, како се тада званично звала Недићева влада, „представља догађај од велике историјске важности“ и како ће сада Србија постати савезник велике Немачке, „чиме се исправљају грешке које су направили авантуристи априлским пучем, гурнувши Југославију у рат“. На збору је требало говорити и о „мисији Косте Пећанца“, али је мајор све то побркао. О Пећанцу је рекао само то да је стигао са великом војском да побије комунисте у Шумадији, јер они „трују срце Србије“.

— Међу вама има дванаест комуниста — викао је мајор. — Ви нам морате помоћи да их похватамо, јер су они велика опасност за вас и српство уопште.

— Има нас овде више — добацио је неко.

Мајор је тек сада спазио међу својим слушаоцима наоружане људе. Избезумљен од страха, одмах је ућутао.

Са сељацима који су присуствовали збору помешали су се наоружани партизани. Друга чета Дугалићевог батаљона стигла је на место збора. Предводио ју је комесар Дача. Изненадна појава партизана толико је уплашила Милованчевића да више није био у стању да проговори ни реч. Слушао је о партизанима, чуо и за борбе које су водили са Немцима и жандармима, али сад су они били ту. Комесар батаљона био је испред њега.

Испео се на степениште где је стајао мајор, држећи у руци кратку немачку машинку.

— Ко си ти? — питао га је.

— Мајор је, дрхтећи од страха. Ћутао.

— Ко је овај? — обратио се комесар Дача сељацима.

— Неки из Тополе — чуо се један глас.

Комесар чете Жика Томић већ се био информисао о личности Милованчевића, па је пришао Дачи и саопштио му, а митраљесцу Зеки је као знак да добро мотри на њега. Зека је зграбио мајора и одвео га са степеништа на траву.

— Седи ти, дасо, овде и не лудуј! — рекао му је. — Видиш ово — бацио је поглед на митраљез — ово стиже и птицу у лету.

Мајор је ћутке зурио у Зеку обученог у жандармску униформу. Код жандармеријске станице чули су се пуцњи. Људи су се ускомешали.

— Не плашите се ништа — умиривао их је комесар. — Наши су опколили жандарме и сад они разгоне страх.

Жандармеријски капетан Кордић приметио је партизана тек када су у стрелачком строју избили у непосредну близину касарне. Он је викнуо: „К оружју“ и своје људство повукао из дворишта у зграду. Наредио је нареднику Скукалу да упозори партизана да се не приближавају, јер ће жандарми пуцати. Уплашени Кордић је настојао да прође без борбе, али да се и не преда.

Скукало је викао са прозора:

— Хеј, комунисти, не примичите нам се више, иначе ћемо отворити ватру. Нас је много и имамо митраљез! Боље вам је да нас оставите на миру!

Скукало се свакако сећао борбе у Трешњевици и од тога су га вероватно подилазили жмарци.

Дугалић је осматрао зграду. Прозори су били начичкани пушчаним цевима, а на два су се виделе цеви пушкомитраљеза. Наредио је стрелачком строју да залегне и викнуо:

— Хеј, жандарми, предајте се! Биће вам боље него да вас похватамо у току борбе. Тада вам нећемо опростити.

На прозору се појавио Кордић.

— Ја сам капетан Кордић, моја официрска част ми не дозвољава да се предам и то не тражите. Боље је да одете. Ако не одете, спремни смо да прихватимо борбу и да се боримо до последњег.

— А где ти је част била када си се уписивао у издајнике? — довикнуо му је Дугалић.

— Напред — наредио је Дугалић — али још не пуцајте! Нека они отпочну први.

Стрелачки строј кренуо је напред. Али се поново чуо снажан Скукалов глас:

— Не прилазите, пуцамо!

Само што су борци направили још неколико корака, из касарне су одјекнули митраљески рафали. Куршуми су се забадали испред стрелачког строја. Напад у овим условима није гарантовао успех, те је командант наредио да се касарна опколи и спречи излазак жандарма, а сам је пошао према општинској згради. Био је обавештен о иступању Милованчевића.

Дугалић је поздравио окупљени народ. Његова висока фигура у новој официрској униформи увек је на масу деловала импресивно. Људи су се притајили да га чују.

Дугалић је наредио да му приведу Милованчевића.

Милованчевић је једва корачао, погнут од страха.

— Усправи се, јеси ли војник или бабускера' — довикнуо му је Дугалић. — Погледајте га, људи, а некакав вајни мајор. Зато смо тако брзо и пропали, што су нам мајори били овакви јунаци. А сада да се упознамо. Ја сам Дугалић, командант Првог баталона Шумадијског партизанског одреда.

Милованчевић је заузео став „мирно“ и пружио руку Дугалићу.

— Рекао си да хоћеш да побијеш комунисте? Погледај овога Зеку, може да те цео дан у зубима носи — рекао је Дугалић.

Људи су се смејали.

Дугалић се обратио људима:

— Видите, ми смо голоруки пошли да се боримо за слободу. Отимамо од Немаца пушке да би их њима убијали и протеривали из наше земље, а ови што су се ставили у њихову службу сада говоре како судбу нашег народа треба везати за судбу Немаца. Никада се ми у историји нисмо мирили са туђином који је газео нашу земљу. Наша судбина је била вековна борба за слободу. То чинимо и данас. Знајте да је и данас једини пут којим треба ићи — борба са пушком у руци против окупатора до његовог протеривања из земље. Све друге приче које

вам је неко причао и које ће причати само су лажи које иду у корист Немцима. Недић и Пећанац, о којима вам је овде говорено, гнусне су слуге окупатора.

После Дугалића говорио је секретар Окружног повереништва Сремчевић.

— Окупатори су раскомадали нашу земљу. Бугари су окупирали део источне Србије и Македоније, Талијани Црну Гору и Метохију, Херцеговину и део Словеније, Мађари Војводину; у Хрватској је формирана усташка издајничка влада са злочинцем Павелићем на челу. Немци иду и даље. Сада желе да разбију јединство нашега народа, да створе домаћу издајничку војску која би се борила против устаничких снага у земљи. И док би се српски народ, завађен братоубилачком борбом, давио у сопственој крви, Немци би своје дивизије слали у рат против наших савезника. Права улога генерала Недића у Србији је да регрутује војску ради држања у ропској покорности сопственог народа, како би његови господари могли лакше да остварују своје паклене планове о освајању света. Ето и овај овде — показао је на Млованчевића желео је да вас припреми да прихватите ово што су Немци помоћу Недића сковали. Српски народ је одувек презирао издајнике и строго их кажњавао.

— Доле издајници! — чули су се повици.

— Шта ћемо са овим? — узео је поново реч Дугалић, показујући на Млованчевића. — Ми бисмо хтели да му ви еудите.

— Убјте скота! — повикали су неки омладинци.

— Немојте браћо — почео је да моли мајор.

— Немојте га убити, већ неколико по туру па га пустите — рекао је један старији човек.

— Слажемо се — повикали су присутни.

— Такве казне ми не примењујемо — рекао је Дугалић. — Ако сматрате да га не треба убити, онда ћемо га пустити. Видиш, мајоре, ти си тражио да ти ови људи помогну да омогућиш окупатору да побије дванаест људи из њихових села. Вероватно су неки од тих које ти намераваш да убијеш присутни. Они ти ипак опраштају. Ми ћемо те сада пустити, али, знај, ако наставиш овакву работу, ми ћемо те пронаћи, а онда те чека метак.

Млованчевић се дубоко поклонио пред свима, и готово трчећи, напустио Наталинце.

Тако се завршио овај први јавни наступ „војводе опленачког“, али из овога он није извукао одговарајућу поуку. Све је ово схватио као партизанску слабост. Сада ће он још активније да ради за Немце, али ће се поново срести са Дугалићем.

Дугалић није успео да тога дана у Наталинцима разоружа жандарме. После завршеног збора предузео је напад на касарну. Ватра из пушкомнтраљеца и пушака била је усмерена на прозоре одакле су жандарми дејствовали, док се једна група бораца, коју је предводио десетар Николић из Овсишта, приближавала згради да би убацила бомбе кроз прозор. Али су жандарми, бодрени Кордићем, издржали овај препад. Због јаке противничке ватре бомбаши нису могли да се приближе касарни. Било је још неколико покушаја, али без успеха.

У поподневним часовима Немци су из Паланке упутили једну моторизовану чету у Наталинце. Није било услова да се са Немцима прихвати борба и 1. батаљон се повукао. Немци су остали све до пред сам мрак, а онда су се повукли. Капетану Кордићу било је наређено да ојача станицу у Наталинцима и да је ни по коју цену не напушта. Немцима је било стало до комуникације Топола — Паланка, а Наталинци су на половини пута, па је помоћу жандарма требало обезбедити контролу комуникације. Отуда је и била поново успостављена жандармеријска станица. После најновијих догађаја, проблем обезбеђења комуникације постао је још актуелнији за Немце. Тако је Кордић сада морао да задржи у Наталинцима готово цео свој вод са два пушкомитраљеза.

ОСЛОБАЂАЊЕ РУДНИКА И СТРАГАРА

У варошици Рудник налазило се начелство среза качерског и вод жандармерије. Немци у овом месту нису имали своје јединице. Полицијски писар био је агент Гестапа, и био је у вези са официром Гестапа из Горњег Милановца. Тамо се налазила једна чета Немаца.

Штаб одреда је на дан формирања батаљона у Маслошеву донео одлуку да нападне Рудник. Општинске окупаторске власти на територији одреда биле су углавном ликвидирани. Само је у Страгарима обновљена, и то под заштитом једне десетине жандарма и Немаца која је узалуд покушавала да почне експлоатацију рудника азбеста. Штаб је одлучио да једновременно ликвидира оба ова непријатељска упоришта. Ликвидација жандармеријске станице у Руднику и спаљивање архиве среског начелства требало је да имају и велики политички значај. То је био почетак рушења окупаторских среских органа власти.

Напад на Рудник поверен је 3. батаљону, коме је ово био први задатак. Са батаљоном су кренули комесар одреда и Чича Илић, заменик команданта. Другог септембра батаљон се улогорио у Војковцима, неколико километара од варошице Рудник. Сељаци из Војковца било је тешко покренути у партизане. Због тога је Чича Илић имао намеру да нападом на Рудник „раздрма Војковце“, као и остала села око Рудника која су раније била јака упоришта радикала и која су се слабо одазивала позиву на устанак.¹¹⁴

Следећег дана командант батаљона Живадин Миловановић, преобучен у сељачко одело, са Бранком Савићем Ђаћом, отишао је у Рудник да лично испита ситуацију. За то време Чича Илић, Жакула и комесар батаљона Трифун Петровић, конферисали су са Војковчанима објашњавајући им циљеве борбе. Чича није крио од сељака да ће напасти Рудник. Сељаци му нису веровали.

Трећег септембра у Руднику је био пијачни дан и вашар. Командант и Ђаћа су незапажено ушли у варошицу. Прошли су поред зграде среског начелства. Начелник и полицијски писар стајали су пред улазом у зграду и посматрали пијачну гужву. Жандармеријска патрола шетала је улицом пробијајући се кроз гомилу жена и људи док су

¹¹⁴ У ово време из овог краја у одреду се налазило врло мали број бораца.

остали жандарми, без оружја, седели у дворишту. Командант и СавиК свратили су у кафану и преко кафеџије сазнали да у месту има око двадесет пет жандарма, а да Немци готово никако не навраћају. То је било довољно да се донесе коначна одлука за напад.

Живадин се око подне вратио у Војковце и обавестио Чичу о стању у Руднику. Требало је одлучити о времену напада. Чича је био мишљења да се напад изведе одмах, тј. око два сата после подне, када се народ разиђе са пијаце, а жандарми ручају. Са тим су се сложили и остали. Напад се имао извести са три правца. Дуж белановичког друма нападале би главне снаге батаљона, а комуникацијама које из Јарменоваца и Милановца воде у Рудник нападала би по једна десетина. Њихов задатак би био и да пресеку телефонску везу између Рудника и осталих места (Шаторње и Милановца).

Али, док се батаљон приближавао Руднику настојећи да се неопажено развије у стрелце, један сељак из Војковца отишао је у Рудник и обавестио полицијског писара о предстојећем нападу. Међу средњим чиновницима настала је паника, јер им је било познато да су партизани својим прогласом окарактерисали службу у окупаторској администрацији као издају. Када су му са поште јавили да је телефонска веза са Шаторњом прекинута, полицијски писар је отрчао у жандармеријску касарну. Жандарми су се припремали да ручају. Он је с врата викнуо: „К оружју! Комунисти!“ Међу жандармима се већ дуже говорило да комунисти разоружавају и пуштају оне који нису пуцали. Зато је код њих владало уверење да је најбоље у сукобу са партизанима не употребљавати оружје, али откако се прочуло да је наредник Мартиновић пришао партизанима, говорило се да он стреља сваког заробљеног жандарма. Сви су сматрали да је најсигурније бежати. Дограбили су оружје и истрчали из касарне. Полицијски писар је захтевао од командира вода да поседне положај и прихвати борбу, али су се у то време партизани појавили на брдима северно и западно од варошице. Жандарми су без команде јурнули у супротном правцу, према планини Руднику. Сматрали су да им је шума једини спас. И нису се преварили. Са те стране није било партизана. Чича је сматрао да ће жандарми пружити отпор, па је намеравао да их потисне према планини у коју они обично нису смели да залазе. Снага није било да се опколи цела варошица. Жандарми су успели да побегну у шуму не опаливши ни метка. Полицијски писар их је преклињао да стану. Нико га није слушао. Он је звао Милановац телефоном и јавио о нападу партизана. (Десетина 8. чете није успела да прекине ову телефонску линију). Немачки командант места из Милановца одговорио је да жандарми треба да се држе и да ће им он послати појачање. Али, сада је већ све било касно. Последњи жандарм је био нестало. Није било другог излаза него да и полицијски писар, средњи начелник и остали чиновници побегну у истом правцу.

Трећи батаљон је ушао у варошицу Рудник. У жандармеријској касарни нађено је неколико пари униформи, већа количина муниције и разни документи. Архива средњег начелства нашла се на гомили испред зграде. Полицијски писар је оставио све поверљиве документе — спискове „сумњивих лица“, план о хапшењу и изручењу Немцима неких људи из места, па чак и документе који су га откривали као

агента Гестапа. Архива се губила у пламену. Као и обично, људи су се скупили око ватре и подстицали је да брже гори. У томе се нарочито истицао човек у масном комбинезону, који је ватру поливао бензином. Та архива је као паук својим нитима везивала за себе свакога човека у срезу и наметала му разне дажбине. Сада су се те нити кидале, инструменти бирократије су сагоревали.

Телефон на столу полицијског писара упорно је звонио. Комесар Жакула је подигао слушалицу. Јављао се полицијски писар из Милановца.

— Шта има ново, где су комунисти?

— Ето, ту су — одговорио је комесар мирно.

— Немојте се неозбилно шалити, молим вас — чуо се нервозан глас полицајца са друге стране жице. — Немци траже хитан извештај о јачини комуниста и линију на коју су избили.

— Много ви тражите, најбоље би било да дођете па ће вам све бити јасно — рекао је комесар и спустио слушалицу.

Телефон је убрзо поново зазвонио.

— Рудник, тражи вас немачка команда — чуо се глас.

Жакула је позвао Бледог. На супротној страни жице чуо ег разговор на немачком језику.

— Господин командант се интересује где су комунисти.

— Дај ми лично команданта — рекао је Бледи. — Овде ађутант команданта 3. батаљона Првог шумадијског партизанског одреда.

— Was? Was? — викао је Немац. — Ко се то шали до ђавола?

— Нико се не шали — одговорио је Бледи. — Ми смо овде за сада. Спалили смо архиву и растерали жандарме, а убрзо крећемо на Милановац. Спремите се. Немојте после рећи да вам на време нисмо јавили.

Док је архива догоревала, Чича је одржао кратак говор окупљеном народу. Истакао је решеност партизана да се одлучно, до краја, боре за слободу и нагласио да се народни устанак муњевитом брзином шири на територији целе Југославије: „Формирање Недићеве владе знак је немоћи и страха окупатора од народног гнева, те зато тражи савезнике међу издајницима који би га заштитили од побуњеног народа" — завршио је Чича свој говор.

Партизани су напустили Рудник с песмом. При повратку срели су се са једном патролом жандарма која се враћала са терена из села Заграђе. Плануло је неколико пушака. Један жандарм је ухваћен, остала двојица су успела да побегну. То су били и једини пуцњи у овој акцији.

Скоро у исто време када је 3. батаљон кренуо према Руднику, 1. батаљон је стигао у Влакчу да нападне жандармеријско-немачко упориште у Страгарима. Жандармеријска касарна била је сазидана од камена. Имала је подрум, приземље и један спрат. Представљала је сигуран заклон од пушчане и митраљеске ватре. У њој се налазило десетак жандарма и седам Немаца, који су ретко излазили из касарне, али и тада се нису много удаљавали. Дугалић је добро познавао зграду изранијег напада, када сужандарми, осим наредника Франца Триллака, дали слаб отпор. Знао је да се она може ликвидирати само изненађењем, па је због тога донео одлуку да напад изведе ноћу. Са се-

верне стране нападала је Прва чета. Њен задатак био је да се привуче касарни на око двеста метара, заузме погодне заклоне и отвори ватру тежећи да у првом плотуну ликвидира стражара. Са југа је нападала Друга чета. Она је имала задатак да се у моменту када Прва чета са севера отвори ватру приближи до саме касарне и кроз прозор убаци бомбе. Истовремено је требало запалити приземље. Припремљени су бензин и слама. Трећа чета се приближавала касарни са истока, али је служила као резерва и у почетку није отвара ватру.

Акција се развијала по плану. Користећи се мраком који је испод крошњастих лила био још гушћи, Прва чета се неопажено привукла касарни. Одјекнули су митралески рафали и плотуни пушака. Немац који је био на стражи пао је покошен. Рушила су се стакла на прозорима северне стране касарне. Сањиви Немци и жандарми скакали су из својих кревета и прихватили се оружја. Потрчали су према северној страни зграде и отворили ватру са прозора. На јужну страну нико није обраћао пажњу. Али су се убрзо затим сручила стакла и на прозорима јужног зида. Одјекнуло је неколико заглушујућих експлозија. Противтенковске „крагујевке“, које је витлала сигурна Зекина рука, уздрмале су камену масивну зграду. Одмах затим у унутрашњост касарне покуљао је густ загушљив дим. Бремена сламе и сена пламсала су на прозорима и приземљу. Убрзо је ватра захватила и прозоре^ а затим под и сламарице. Жандарми су се успаничили. Почели су да дозивају и траже помоћ. Нападаче нису видели, али су осећали њихово присуство. Страх од неизвесности којом је претила ноћ спречавао их је да напусте касарну.

Бојећи се смрти у пламену који се незадрживо приближавао, један је одлучио да се по.моли на прозору:

— Не пуцајте, браћо комунисти, предајем се! — викнуо је и скочио кроз прозор.

Убрзо су и остали поискакали. Побацили су пушке, држали руке увис и упорно понављали:

— Не убијајте нас, ми нисмо криви, ми имамо децу.

Зграда је горела. Пламен је обасјавао гарава и препланула лица жандарма. Немци су и дал>е пуцали из запаљене зграде, али већ ређе. Убрзо су и они почели, један по један, да скачу кроз прозор. Сврстали су се позади жандарма, положили пушке и дигли руке увис. Ово је био крај отпора. Прва чета је имала само једног лакше рањеног. Заплењено је двадесет пушака, један пушкомитраљез, доста муниције и неколико бомби. Немцима и жандармима одузета је војничка опрема, а затим су пуштени.

Ово је био крај илузије шефа немачког штаба за експлоатацију рудних блага Србије да ће моћи да обнови и прошири рудник азбеста код Страгара.

НЕМЦИ УНИШТАВАЈУ ПРОПАГАНДНО ОДЕЉЕЊЕ ОДРЕДА

Док су се батаљони припремали за извршење раније поменутих акција, Немци су изненадно упали у Винчу. Као што је речено, у кући Милутина Радовановића, Милићевог оца, била је смештена одредска техника за умножавање пропагандног материјала и вести. Поред Ми-

лића на овом послу радили су Јосип Шнерсон, студент из Крагујевца, и Бранка Петровић, гилшазилка из Аранђеловца. Преко Зоренцових достављача Немци су били о овоме обавештени. Штал је наредио да се изврши напад на Милићеву кућу.

У зору 2. септембра Немци су кренули у Винчу. Један батаљон пешадије нечујно је напустио Оплепац, и, штићен мраком, незапажено се спустио у долину Јасенице, јужније од Божурђе.

Ова немачка колона скренула је у лајковачки поток и ушла са истока у Винчу. Дан је био магловит. Падала је ситна јеоња киша. Немци су прошли незапажено, држећи се потока, и избили испод Лакића кућа, а одатле су се развили у стрелце и почели да опкољавају групу кућа у којој се налазила и Милутинова. Један вод је кренуо право у двориште. Кад је стигао у близину, командант немачког батаљона обавестио је о томе преко радио-станице свог команданта пука. Тада је кренуо у Винчу на камионима и део Шталовог потерног одреда. Штал је био врло опрезан. Очекивао је напад па је привлачењем јачих снага хтео да се потпуно обезбеди.

Обавештајци из Тополе овога пута ништа нису могли да сазнају о немачком плану, па су се Немци тако и могли изненада појавити пред капијом Милутинова дворишта. Капија је била затворена. Војници су покушали да је отворе, а када им то није пошло за руком, почели су да лупају. Милић тада није био код куће. Један дан раније отишао је у Брезовац. У Винчи су остали Шнерсон и Бранка. Као и обично, Шнерсон се налазио у једној соби и куцао на машини. Милићева цела породица налазила се у кући. Његов отац Милутин први је чуо Немце. Истрчао је, изненађен, из куће. Немци су и даље лупали. Милутин се брзо снашао. Рекао је деци и жени да беже и пошао према капији.

— Отворите, шта чекате? — чуо се глас неког фолксдојчера са оне стране.

— Одмах, одмах, господине — одазвао се Милутин и пришао капији.

И, уместо да отвори капију, он ју је помоћу једног коца још боље подупирао. Хтео је да Немце дуже задржи и омогући својима и Шнерсону да се удаље. Немци су ово осетили. Одјекнуо је дуг митраљески рафал са оне стране. Чамове даске и груди Милутинове биле су изрешетане. Тетурајући се према кући, Милутин је пао мртав на степеништу. Немци су упали у двориште. Милићева мајка, сестра и Бранка Петровић, бежале су према суседним кућама. Немци су их стигли. Браћа Ненад и Предраг, кренули су према потоку па су налетели на немачки стрељачки строј који је опкољавао тај део села. Немци су отворили ватру и обојицу ранили. Шнерсон није одмах кренуо да бежи. Хтео је да спали материјал. Док је он то радио, Немци су упали у двориште. Са пиштољем у руци Шнерсон је скочио у двориште и нашао се пред немачким официрам. Опалио је неколико метака и ранио официра. Али немачки пушкомитраљезац сручио је цео рафал у Шнерсонове груди. У Милутиновој кући остала је машина на којој је Шнерсон, често и ноћу, крај шкиљаве лампе, куцао вести и летке. Немци су запленили технику. Шнерсон је успео да запали материјал, а Немци су запалили Милутинову кућу. Када је пламен захватио кров куће, Немци су напустили двориште и кренули низа село. Преплашео народ

бежао је на све стране. Немци су пуцали и запаљивим мецима палили стогове сламе. Успут су покушали да запале још неколико кућа, али су сељаци брзо гасили пожар. Само је Милутинова кућа изгорела до темеља.

Тога дана се и Милић нашао у тешкој ситуацији. Враћајући се из Брезовца, наишао је на дугачку колону паркираних камиона. Код камиона се налазио мали број војника, док се читав стрељачки строј Немаца развио дуж сеоског пута који води у Винчу. Милић је појурио према једној штали да се сакрије. Тамо је наишао на ново изненађење: штала је била пуна Немаца, и то подофицира и официра. Киша је падала, па су се овде склонили. Тако је Милић, трчећи, улетео међу Немце. Био је у грађанском оделу. Од оружја је имао само пиштољ. Успео је да очува присебност.

— Дobar дан — рекао је на немачком. — Знате, ја сам учитељ у Брезовцу па сам пошао у Тополу на пошту. Киша ме натерала да се овде склоним и ако вам не сметам, остао бих мало.

Немцима је Милић изгледао сасвим обично. Повели су с њим разговор. Један официр питао га је да ли се виђа са комунистима.

— Не бавим се политиком — био је одговор. Питао је Немце куда су кренули по овој киши. Официр му је рекао да су дошли у Винчу да „ликвидирају неког Милића и његову комунистичку групу". И овога пута Милић се ничим није одао. Замолио је немачког официра да му да војника да га проведе кроз стрељачки строј. Милић је стигао у двориште своје куће убрзо после одласка Немаца. Поред згаришта куће нашао је мртвог оца и Шнерсона. Крај ших је седео стриц Милadin.

Немци су тога дана повели у Тополу већи број сељака из Винче. Желели су да се помоћу њих заштите, ако би их партизани напали. Винчи се овога дана није могло помоћи. Први батаљон се налазио у Овсишту, а Трећи у Војковцима.

Док је штаб одреда био обавештен шта се дешава, већ је било касно да се нешто предузме.¹¹⁵

Командант одреда је са својим начелником штаба веома често навраћао у Винчу, али тог дана био је у Трешњевици. Дугалић је из Овсишта чуо митраљеске рафале у Винчи, а затим се на више места ви-тео густ дим. Било му је јасно да је непријатељ у селу. Наредио је покрет према Винчи. Избеглице из села су га обавестиле да се немачка колона креће кроз село према Јасеници. Дугалић је намеравао да их нападне из заседе. Али док је он са батаљоном стигао у рејон Пругче, где је намеравао да организује заседу, зачеле немачке колоне било је на Метеризама, надомак Опленца.

УПРАВНИК КРАЉЕВОГ ИМАЊА НА ОПЛЕНЦУ

Седмог септембра 1. батаљон је освануо у селу Влакчи. Била је недеља, леп сунчан дан. Био је предвиђен одмор. Али Дугалић није могао да мирује. Одабрао је групу бораца који су понели три пушкоми-

¹¹⁵ У извештају службе безбедности за септембар (ВИИ док. бр. 17/1—2, к. 26) говори се о догађају у Винчи, као и о нападу на Рудник и Страгаре.

траљеза и кренули на Светињу да „нешто улове". Са једног брежуљка Дугалић је осматрао комуникацију према Тополи и Крагујевцу. Око 11 часова од Тополе је наишао један немачки војни камион, али су се у каросерији налазила само три цивила. Дугалић је одлучио да заустави камион без отварања ватре. На кривини пута постављено је камење на коловозу. Митраљесци су организовали заседу, а Дугалић је са још два борца сишао на комуникацију. Возач камиона био је цивил а у кабини се налазило још једно цивилно лице. Возач је касно приметио препреку и нагло заочио. Дугалић и његова два друга су искочили пред возило и наредили свима да се построје испред камиона. Било их је укупно пет. Претресли су их. Нико није био наоружан. Изјавили су да иду у Крагујевац по гориво за електричну централу у Тополи. Дугалић их је све пустио да се врате у Тополу а камион је запален. Касније се Дугалић кајао због брзоплете одлуке да пусти њих без детаљног саслушања. Међу људима у камиону налазио се и управник дворског имања на Опленцу артиљеријски капетан 1. класе Василије В. Милетић који је могао да пружи драгоцене податке о ситуацији на Опленцу и у Тополи.

Дванаестог септембра команданту 1. батаљона било је наређено да поново нападне жандармеријску станицу у Наталинцима и да је ликвидира. У ствари, то је тада била једина жандармеријска станица ван немачких гарнизона на целом овом подручју, па је и из политичких разлога њено постојање било непожељно.

Први батаљон је ујутру 13. септембра освануо у шумарку између Божурње и Овсишта. Дугалић је одлучио да остане у истом логору све до подне, да би контролисао комуникацију између Тополе и Крагујевца, а тек пред вече да крене у Наталинце и из покрета нападне жандарме, те тако постигне изненађење.

До 15 часова комунпацијом није прошло ниједно возило. Тада је осматрач из Друге чете јавио да од Тополе долази један аутобус. Дугалић није знао да ли се ради о војном или цивилном возилу, али је веровао да је војно, пошто је редован аутобуски саобраћај између Крагујевца и Београда био прекинут. Покренуо је Другу чету, која је била најближа, у правцу Ракићевице, у намери да заустави или нападне аутобус. Командиру чете је наредио да распореди људство у заседу, а на пут постави препреку од камења. Требало је дејствовати опрезно, јер се претпостављало да се у аутобусу могу налазити наоружана лица.

Аутобус се приближио заседи. Шофер је нагло зауставио кола испред гомиле камења. Неколико тренутака владала је тишина. Партизани су ћутали. Очекивала се реакција путника. Када је Дугалић утврдио да су у аутобусу само цивили, наредио је борцима да изађу из заседе.

Путници су почели да излазе. Били су то крагујевачки трговци, занатлије и други пословни људи, разни шпекуланти и неке жене сумњивих професија. Дугалић је већину од њих познавао, а и они њега. Послови, којима су се бавили у то време, нису били сасвим чисти. Њихова лица постала су жутозелена, а погледи су им немирно лутали. Поздрављали су Дугалића и остале Крагујевчане које су познавали са крајњом снисходљивошћу.

Једини човек који је имао крупних разлога да се плаши био је Александар Телер Леле, власник мале галантеријске радње у Крагујевцу. Али, он ничим није одавао узбуђење. Осмехивао се безазлено. Овај дугогодишњи немачки обавештајац није био први пут у тешкој ситуацији. Телер, капетан Гестапа, био је неколико година у Крагујевцу шеф обавештајног центра, и после окупације није се легализовао. Гестапо је сматрао да ће он више користити ако и даље остане „власник“ галантеријске радње. Отуда многи Крагујевчани нису знали који је Телер. Познаници су га сматрали добрим пословним човеком и „доброћудним Швабом“, коме су тепали Леле. Без обзјра што је био Немац, он се издавао за Аустријанца, који је своју земљу напустио поеле акшлуса, тврдећи да се не слаже са нацизмом. Када су Немци окупирали Крагујевац, јавно је испољавао „незадовољство“. Неки су га сматрали и антифашистом. Дугалић је добро загледао сваког путника. Некима је говорио да се ближи час обрачуна са разним лихварима и зеленашима. Телер је мирно прошао поред Дугалића. У моменту када је, вероватно, мислио да је све свршено, настужио је кобни час за њега. Бора Цајлас, келнер из Крагујевца, на неколико дана пред долазак у одред имао је прилику да се упозна са правим Телеровим ликом. У кафани „Гушић“, где је Цајлас радио, једне вечери се Телер попео у једну собу. У ходнику се срео са младим немачким официром који га је оштро поздравио. Нешто су кратко разговарали. Цајлас је чуо како млади официр понавља: „Jawohl, Her Kaufmann“ (Разумем, господине капетане). Цајлас је тада схватио ко је Телер и када га је угледао међу путницима који се враћају у аутобус, дах му је стао од изненађења. Пришао је комесару Дачи и објаснио му ко је Телер.

Дача је притрчао Телеру.

— Ви мало причекајте — рекао је благо, премда је цев од машинке подигао према његовим грудима.

Телер је стао. Рука му је кренула према револверу, који је био скривен испод левог пазуха. Савладао се и, осмехујући се, рекао:

— Па ви ме познајете, ја сам трговац.

Бора Доктор, који је важио као неки батал>онски обавештајац и иследник, саслушао је Телера. Зека му је у томе помогао. Зекин ланац који је недељама висио на чакишрама и због кога је морао да трпи много пецкања, нарочито свог колеге Милована, пушкомитраљесца 2. чете употребио је да веже руке Немцу. Код Телера су нађене забелешке са састанка са шефом Гестапа за Србију. Биле су то нове директиве за борбу против НОП-а. То је било довољно. Плитка рака крај пута значила је крај капетана Телера, „доброг Швабе Лела“. С њим је стрељан и један гестаповац који је био униформисан.

Дугалићу се журило и није хтео да губи време са Телером, да га шаље у штаб одреда, учинио му се сасвим зрео за најстрожу казну. Али је погрешио. Од Телера су се могли добити многи драгоцени подаци. Благојевић је замерио Дугалићу због брзоплетости.

У аутобусу је пажњу Дугалића привукла једна жена, супруга озлоглашеног агента специјалне полиције Јеремије. У потаји се бавила разним сумњивим пословима. Држала се охолу. При сусрету са Дугалићем осмехивала се презриво и упитала:

— Па зар сте ви вођа ове банде, господине Дугалићу?

— Ово је народна војска, а не банда — вриснуо је Дугалић.

Потргао је револвер у намери да је одмах стреља на лицу места. Али се комесар Дача успротивио.

— Не можемо је убити само зато што је жена полицијског агента — рекао је Дача.

Штаб батаљона је одлучио да се ова жена пусти.

Дугалић је наредио да се аутобус спали. Шофер је тражио да му се да писмена потврда. Путници су тихо гунђали, али када је Дугалић викнуо „купите се“, они су брзо узели свој пртљаг и отишли према селу Божурњи да траже преноћиште.

НАРЕДНИК СКУКАЛО БЕЖИ АЛИ СЕ НЕ ПРЕДАЈЕ

После овог догађаја Дугалић је продужио са батаљоном у Наталинце. Уз пут је размислио о плану за напад. Одлучио је да се батаљон изненада појави испред саме касарне у четшш колонама и концентрише ватру целокупног наоружања на прозоре. За то време из сваке чете по једна група бомбаша требало је да се приближи згради и кроз прозоре убаци унутра бомбе, а затим да развале врата. Живадин Аксентијевић, познати члан КПЈ из Шума и теренски партијски радник, обећао је Дугалићу да ће он водити батаљон у Наталинце и показати најбоље прилазе жандармеријској станици, али није дошао. Послао је једног момка из Шума, као доброг познаваоца Наталинаца. Овај је изјавио да се пријављује за борца и молио да му се одмах да пушка. Дугалић му је испунио желу. Овај момак је спретно провео чете и оне су се неопажено приближиле жандармеријској станици.

Чете су стигле пред касарну око 21 час. Дејствовале су према командантовом плану. Али, жандарми су имали на прозорима ђакове с песком, па се бомбе нису могле убацити унутра. Експлодирале су напољу. Изненадна митраљеска паљба и експлозије бомби изазвале су пометњу међу жандармима. Чуло се и запомагање. Изненађење је донекле било постигнуто, али се у касарну није могло. Врата су била затворена. Жандарми су се некако средили и отворили ватру из два пушкомитраљеза. Дугалић је наредио да се помоћу митраљеске ватре и бомби развале врата. То је ишло врло споро. Жандарми су погодили намеру партизана. Паника је расла. Никома се није чекала ноћ. Поједини жандарми су махали белим марамама у знак предаје, али су старешине продужавале да дају отпор. Време је пролазило. Убрзо је и свануло, а борба није била окончана.

Око шест часова у Наталинце је стигла од Паланке, у помоћ жандармима, немачка моторизована колона из 660. артиљеријског дивизиона. Дугалић није очекивао овако брзу интервенцију Немаца, па је све снаге батаљона ангажовао против жандарма. На обезбеђењу према Тополи и Паланци налазио се по један вод. Ово је била једва довољна снага да привремено заустави Немце и омогући батаљону повлачење. Тако је и овог пута Дугалић био гтринуђен да одступи и то у време

када је победа била на домаку. Било је потребно само још мало времена па би жандарми капитулирали. Немци су прихватили жандарме, али они више нису желели да остану у Наталинцима. Противно жељама Немаца, они су напустили касарну и одступали заједно са њима. Кордић више није био у стању да формира ову станицу без обзира што су Немци на томе инсистирали. Благојевић је замерио Дугалићу што је прерано напао и то је сматрао основним узроком неуспеха.¹¹⁶

^{1,8} Према извештају штаба одреда (*Зборник*, VII, том, I књига 2, стр. 110) напад је изведен у 21 час, односно одмах по паду мрака, а први ноћни напад се изводи око поноћи. Такву је сугестију Дугалић добио од Благојевића. Командант Недићеве жандармерије, бригадни генерал Стеван Радовановић у свом извештају за септембар 1941. описује овај догађај (*Архив* VII док. бр. 3/2—1 к. 51 и док. 31/1—1 к. 26), оправдава због чега је био принуђен да укине ову жандармеријску станицу јачине вода.